

WILLIAM LINDSAY
GRESHAM

LUUPAINAJA ALLEE

EESSÕNA: **NICK TOSCHES**

Inglise keelest tõlkinud Kertu Niilus

LUUPAINAJA ALLEE

WILLIAM LINDSAY GRESHAM (1909–1962) sündis Baltimore'is. 1916. aastal kolis tema perekond korraks Fall Riverisse Massachusettsi osariigis, seejärel aga New Yorki, kus ta lõpetas 1926. aastal Brooklyni Erasmus Halli keskkooli. Greshamil oli piinatud meel ja piinarikas elu. Ta püüdis oma deemonitest vabaneda, kuid sattus labürinti, kus jõudis alati ummikusse. Ta katsetas kõike, alates marksismist kuni psühhoanalüüside, kristluse, anonüümsete alkohoolikute ja Rinzai zen-budismini. Nendest deemonitest sündis tema romaan „Luupainaja allee“ (1946), üks Ameerika kirjanduse vastukultuuri klassikuid. Ta kirjutas veel ühe romaani *Limbo Tower* (1949), mis jäi suuresti tähelepanuta. Sellele järgnesid kolm mitteilukirjanduslikku raamatut: *Monster Midway* (1953), *Houdini* (1959) ja *The Book of Strength* (1961). „Luupainaja allee“ tõi Greshamile kuulsust ja varandust, kuid ta jäi kõigest ilma. Tema kolmest abikaasast teine, poeet Joy Davidman, jättis ta 1953. aastal Briti kirjaniku C. S. Lewise pärast maha. Greshami tervis halvenes ja 14. septembril 1962 tegi ta New Yorgis oma elule lõpu.

NICK TOSCHES on kirjutanud viisteist raamatut, mille seast leiab ilukirjandust, aimekirjandust ja luulet. Tema viimane romaan *In the Hand of Dante* ilmus seitsmeteistkümnnes keeles ja see valiti New York Timesi aasta tähelepanuväärseimaks raamatuks. Ta on pikka aega töötanud William Lindsay Greshamit käsitleva raamatu kallal.

SISUKORD

Esimene kaart	Narr.....	21
Teine kaart	Maag.....	27
Kolmas kaart	Ülempreestrinna.....	49
Neljas kaart	Maailm.....	72
Viies kaart	Keisrinna.....	113
Kuues kaart	Viimsepäevakohus....	121
Seitsmes kaart	Keiser.....	139
Kaheksas kaart	Päike.....	152
Üheksas kaart	Ülempreester.....	168
Kümnes kaart	Kuu.....	182
Üheteistkümnes kaart	Armastajad.....	196
Kaheteistkümnes kaart	Täht.....	211
Kolmeteistkümnes kaart	Võidukaarik.....	231
Neljateistkümnes kaart	Torn.....	263
Viieteistkümnes kaart	Õiglus.....	286
Kuueteistkümnes kaart	Saatan.....	294
Seitsmeteistkümnes kaart	Erak.....	297
Kaheksateistkümnes kaart	Möödukus.....	304
Üheksateistkümnes kaart	Saatuseratas.....	306
Kahetümnes kaart	Surm.....	317
Kahetümne esimene kaart	Tugevus.....	323
Kahetümne teine kaart	Poodu.....	332

EESSÕNA

Paljud nende ridade lugejaist on „Luupainaja alleega“ juba tuttavad. Kuid tuleb loota, et teisi toob sinne eessõna selle ainulaadse teose juurde esmakordselt. Kadestan neid teisi ega taha ees ootavat kogemust rikkuda. Seega ei süvene ma asjadesse, mis paljastaksid sündmustikku, mis algusest lõpuni aina võimsamaks ja veidramaks muutub. Kuid, nagu ütles Ezra Pound, pisut teadmisi ei saa meile halba teha.

See 1946. aastal esmakordselt avaldatud raamat sündis 1938. aasta lõpus ja 1939. aasta alguses Valencia lähedal asuvas külas, kus William Lindsay Gresham ühena rahvusvahelistest vabatahtlikest Hispaania kodusõja ajal vabariiki oli kaitsnud ja ootas kodumaale naasmist. Oodates oli tema joomakaaslaseks keegi mees, Joseph Daniel Halliday, kes rääkis talle ehmatava loo. Lugu jutustas karnevalietendusest*, mille peategelast kutsuti *geek*. *Geek* oli joodik, kes oli nii meelegeitele aetud, et hammustas kanadel ja madudel päid otsast vaid selleks, et pisut märjusest saada. Bill Gresham oli lugu kuuldes kõigest kahekümne üheksa aastane. Hiljem on ta rääkinud, et lugu *geek*'ist jäi teda kummitama. Sellest lõplikult lahti saamiseks pidi ta loo kirja panema. Romaan, mille raamidesse ta selle surus, näis lugejates tekitavat samasugust õõva nagu esialgne lugu Greshamis.

Gresham on tunnistanud, et Hispaaniast naastes polnud temaga kõik enam korras. Ta tegeles sügavalt psühhoanalüüsiga, see oli üks paljudest viisidest, kuidas ta üritas oma sisemisi deemoneid hävitada.

* Põhja-Ameerikas tähendab *carnival* rändtsirkust või -palagani, mitte maskeraadiga pidustusi. *Toim.*

Just „Luupainaja allee“ kirjutamise ajal kaldus Gresham psühhoanalüüsisist kaugemale ja vaimustus hoopis tarokaartidest. Ta avastas need, kui tegi raamatu jaoks uurimistööd ja jõudis Freudi juurest vene müstiku Pjotr Uspenski (1878–1947) juurde.

Kui Gresham oleks vaid kuulnud Freudi ettekannet Rahvusvahelise Psühhoanalüütilise Assotsiatsiooni (IPA) keskkomitee konverentsil 1921. aasta septembris. Selles väitis Freud: „Enam ei saa kõrvale jätta niinimetatud varjatud okultsete faktide uurimist: need annavad armu võimalusele, et inimeste ja loomade psüühika kõrval eksisteerivad ka teistsugused psüühilised jõud, või paljastavad vaimseid võimeid, millesse me seni ei uskunud.“

Pärast seda oleks Freud ja Uspenski võinud Greshami luupainaja alleel veel sagedamini koos kõndida.

Gresham kasutas raamatu struktureerimiseks tarokaarte. Taropakki koosneb kahekümne kahest trumpkaardist, millest kakskümmend üks on nummerdatud. Lisaks on veel viiskümmend kuus kaarti, mis jagunevad mõõkadeks, müntideks, karikateks ja sauadeks. Neid kaarte on sajandeid kasutatud nii hasartmängudes kui ka ennustamises. Ennustamises kasutatakse eeskätt trumpkaarte, mida tuntakse Suure Arkaani nime all ja nende kaartide järgi on nimetatud ka „Luupainaja allee“ peatükkide pealkirjad. Esimene trump on Narr, mis on ilma numbrita kaart, ja viimane kaart on Maailm. Gresham alustab raamatut Narri kaardiga, kuid ajab seejärel paki sassi. Tema pakk lõppeb Poodu kaardiga.

Kui läbinägelikud „Luupainaja allee“ psühholoogilised katsed ka poleks, on ainuüksi tarokaartide teema raamatus kohati kurjakuulutav ja moodustab tõsiseltvõetava keskmee kõigile teistele spiritismipettustele, mis Greshami ja ta tegelaste jaoks pole midagi muud kui rumalate lollitamine.

Huvitav on seegi, et autor käis ise veel psühhoteraapias, kui lõi raamatus kirjandusajaloo kõige kurjema psühholoogi, pisut jõulise nimega Dr Lilith Ritteri tegelaskuju.

Hiljem ütles ta selle aja kohta, et kuus aastat teraapiat oli teda nii päästnud kui ka alt vedanud: „Isegi siis ei olnud ma terve mees, sest närvitõbi oli jätnud oma jälje. Pärast aastatepikkust analüüsi, toimetamist ja pisikestes ruumides väikelaste talumist sain ärevuse kontrolli alla vaid seda alkoholiga summutades.“ Ta jätkas: „Avastasin, et ma ei suuda joomist lõpetada; minust oli füüsiliselt saanud alkohoolik. Ja sellises etapis alkoholismi vastu on Freud jõuetu.“

Mitte keegi pole purjus peaga midagi lugemisväärselt kirjutanud, kuid „Luupainaja allée“ annab tunnistust, et seda kirjutati joomahooegade vahel. Alkohol on romaanis nii tugev element, et seda võib peaaegu eraldi tegelaseks lugeda; selle kohalolek on sama oluline nagu saatusejumalannad Vana-Kreeka tragöödiates. Alkoholideliirium vingerdab ja ründab selles raamatus samamoodi nagu mitmes peatükis kirjeldatud maod. William Wordsworthi ütlus, et luule on „rahulikkuses meenutatud emotsioon“, leiab Greshami romaanis vaste kainusena, mida ta nimetab „õudusteks“ (*the horrors*).

Kindlasti kuulusid selles tähenduses „õudused“ kõnekeelde, vähemalt joodikute ja oopiumisõitlaste omasse, enne kui Robert Louis Stevenson kasutas seda sõna raamatus „Aarete saar“ (1883). See on väga aktuaalne ka tänapäeval.

Keel on siin esmatähtis. Greshami jäiselt terane proosa on täiuslik, nagu ka tema slängisõnade kasutamine dialoogis ja sisemonoloogis. See on alati mõjutamata, loomulik ja tõhus.

Üsna pea pärast tema romaani avaldamist kirjutati The New York Timesi raamatuarvustuses: „Greshamile pakuvad huvi sulid, nende kavalused ja keelekasutus, mida ta jäljendab

sellise kergusega, mille kohta on öeldud, et see paneb tavalise seadusekuuleka kodaniku hirmust vappuma.“

Sõna „geek“* on tuletatud sõnast „geck“, mis tähendab lolli, lihtlabast või rumalavõitu inimest. Seda kasutati kuueteistkümnendast sajandist kuni üheksateistkümnenda sajandini. Sõna oli üldsusele tundmatu ja tähendas karnevali mõistes „metsikut meest“, kes elusatel kanadel või madudel päid otsast hammustas. Gresham tutvustas seda laiemale avalikkusele just selles raamatus. Novembris 1947 salvestas populaarne Nat King Cole Trio plaadi nimega „The Geek“.

Sõna „*cinch*“ (tühiasi) edasiarendusena kasutati alates üheksateistkümnendast sajandist fraasi „*lead-pipe cinch*“ (lihtne, möödapääsmatu), mis tähistab vältimatut ja kindlat asja. Fraasi võib leida ka 1949. aastal ilmunud Nelson Algreni romaani „Kuldse käega mees“ ja 1974. aasta New York Timesi finantsaruandest.

Tundub, et osa Greshami kasutatud võluvatest slängisõnadest ilmusidki trükis esimest korda „Luupainaja allee“. Sõna „geek“ võis olla üks neist. Selle sõna varaseim mainimine seostub Billboardi karnevalirubriigis 31. augustil 1946 avaldatud kuulutusega, kuid siis oli romaan juba müügivalmis. „Puu-*duvad geek ja show-tüdrukud*“ seisis teates, millega Howard Bros Shows numbreid otsis. Billboardi karnevaliosa *geek*'ide soovireklaamid jätkusid vähemalt 1960. aastani. Johnny's United Shows avaldas 17. juuni 1957. aasta väljaandes otsekoheste reklaami: „Soovime etenduse jaoks silmapaistvat *geek*'i. Peab tundma madusid.“

Väljend „*cold reading*“ ehk inimeste lugemine ilmus peaaegu kindlasti esimest korda trükis just siin, nagu ka unustamatu fraas „*spook racket*“ ehk vaimude etendus. Nende slängimõistete

* Raamatus oleme *geek* tõlkinud „tõlpa“, nagu on tõlgitud ka filmi eestikeelsetes subtiitrites. *Toim.*

tähendused saavad selgeks lugemise käigus. Gresham ei seleta kunagi asju sunnitud dialoogi kaudu.

Järgmisena ilmuvad mõlemad fraasid peaaegu kohe pärast selle raamatu ilmumist ja samas lausestuses Julien J. Proskaueri 1946. aasta teoses „The Dead Do Not Talk“ („Surnud ei räägi“), mis jõudis Ameerika Ühendriikide Kongressi raamatukokku peaaegu neli kuud pärast Greshami romaani ja millele määrati ka hilisem kood.

Pärast seda leiab fraasi „*cold reading*“ järgmisel aastal ilmunud C. L. Boarde'i õhukeses isetrükitud spiraalkõites juhendis Mainly Mental, kust leiab erinevate spiritismioskuste tutvustusi. Seejärel hakatakse fraasi juba laiemalt kasutama. Seevastu „*spook racket*“ vajus unustuste hõlma.

Raamatu neljandas peatükis „Maailm“ kasutatakse fraasi „*cold reading*“ esimest korda. Seal on ka romaani üks pöördepunkt, kui loo keskne tegelane Stan loeb hääbunud mentalisti Pete'i vana märkmikku ja leiab sealt tarkuseterad: „Saad kontrollida ükskõik keda, kui saad teada, mida ta kardab“ ja „Hirm on inimloomuse võti“.

„Stan pööras lehtedelt pilgu säravale tapeedile ja mõtles maailmale. Tõlpa tekkis hirmu tagajärjel. Ta kartis kaineks saada ja sellega kaasnevaid õudusi kogeda. Aga mis tegi temast joodiku? Hirm. Uuri välja, mida nad kardavad ja müü see neile tagasi. See ongi võti.“

Peatükis „Maailm“ on Stani ja Greshami vaade keelele kütkestav. Stan jõuab kaugemale lõunasse, kus ennustaja tegi eten-duse lõpus müüdnud jalap-lehtertapi juurtega paremat äri kui horoskoobikaartidega.

„Nende kõne võlus teda. Tema kõrv tabas selle rütmi ja ta kirjutas nende väljendid üles ja üritas mõnda neist oma kõneste sobitada. Ta sai aru, miks vanadel karnevalitöötajatel on selline omapärane veniv kõneviis – see oli kõikide riigi piirkondade

segu. See oli keel, mis kõlas lõunaosariiklastele kui lõunaosariikide aktsent ja lääneosariikidele nagu lääneosariikide aktsent. See oli maine ja selle venitatud hääldus muutis ka rääkija aju väledust. See oli rahustav, harimatu, maalähedane keel.“

See on „Luupainaja allee“ keel ning paljud toleaeegsed kriitikud pidasid seda šokeerivaks ja jõhkraks. Greshami nurjatu lüürilisus on ainulaadne. Ühtaegu rentsliisõnavara, millega kirjeldatakse tähti, ja taevalik sõnavara, millega kirjeldatakse põhjakihti.

„Luupainaja allee“, kuhu William Lindsay Gresham meid juhatab, ei ole moraalse rikutuse päralt, sest moraali ilul pole sellega mingit pistmist.

Greshami romaan on lugu paljudest asjadest: usu rumalusest ja nende inimeste kavalusest, kes sellega kauplevad; alkoholismit ja joomahulluse hävitavast terrorist; saatusekaartidest, mis ilma igasuguse põhjusega inimesi surma saadavad. Kuid see pole lugu kuritööst ja karistusest ega patust ja kättemaksust. Loo sellisena nägemine tähendab selle valesti lugemist. See, mida peame kuritööks ja patuks, läbib Greshami loodud alleed, kuid karistus ja kättemaks tunduvad pigem elu enese palgana.

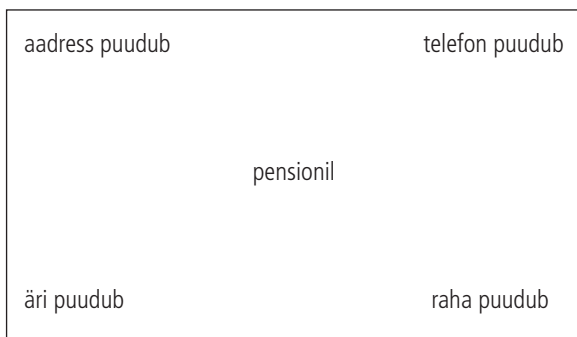
„See oli jälle nagu pime allee,“ ütleb Stan endamisi. „Stan oli lapsest saati näinud üht unenägu. Ta jooksis mööda pimedat alleed, mille mõlemal pool kõrgusid tühjad, mustad ja ähvardavad hooned. Kaugel selle lõpus põles tuli; kuid tema taga oli miski, see oli lähedal tema selja taga ja muudkui lähenes, kuni ta värisedes ärkas ega jõudnudki valguseni.“ Stan mõtleb oma sihtmärkidele ja kõigile teistele: „Siinselgi rahval on see olemas – oma luupainaja allee.“ Jah, nagu Stan – see tähendab Gresham – ka mujal täheldab: hirm on inimloomuse võti.

Stan ja Gresham olid tõepoolest sama isik. Wheatoni kolledži Wade Centeri kollektsioonis on säilinud üks veider ja üsna kulunud ning rebenenud kiri, mille Gresham üsna elupäevade

lõpu lähedal 1959. aastal kirjutas. Selles on kirjas: „Stan on autor.“

Pärast raamatu avaldamist 1946. aasta septembris oli „Luu-painaja allee“ tunnustatud ja edukas, kuid samas ka hukka mõistetud ja keelatud romaan. Kolmkümmend aastat pärast 1946. aasta esimest väljaannet oli iga trükki moonutatud ja tsenseeritud. Kui kasutada vaid ühte näidet, siis lause „Seal on tripperiga seltskonnadaamid; pankurid, kes saavad perse“ asemel oli kirjas hoopis „Seal on joobnud seltskonnadaamid ja kahtlustava pilguga pankurid“.

Veidi rohkem kui kümne aastaga oli kõik unustatud. Kuusteist sügist hiljem, 1962. aasta septembris leiti Time Square'i lähedal asuvast hotellitoast Greshami surnukeha. Ta oli endalt elu võtnud. Vaid paar nädalat varem oli ta saanud viiekümne kolme aastaseks. Tema valduses olid visiitkaardid, millel kirjas:

Ja nii lõppesidki allee, jooksmine ja kättesaamatu valgus mehe jaoks, kes sellest alleest kirjutas, kuid mitte meile, kes me sellest lugesime.

Nick Tosches

Joy Davidmanile

Madame Sosostris, kuulus selgeltnägija,
oli rängas nohus, sellegipoolest
on ta tuntud kui Euroopa targim naine
oma patuse kaardipakiga. Siin, ütles ta,
on teie kaart, uppunud Foiniikia Madrus
(tema silmad on nüüd pärlid. Vaadake!),
siin on Belladonna, Kaljude Emand,
seisukordade emand.

Siin on kolme-saua-mees, ja siin on Ratas,
ja siin on ühe silmaga kaupmees, ja see kaart,
mis on tühi, on miski, mida ta seljas tassib
ja mida mina ei tohi näha. Ma ei leia
Poodut. Kartke veesurma ...

– *Abermaa, T. S. Eliot**

Sest Kymes nägin oma silmaga pudelis rippuvat Sibüllü.
Ja kui poisid temalt küsisid: „Mida sa tahad, Sibüllü?“
ta vastas:
„Ma tahan surra.“

– *Satyricon*

* Tõlge eesti keelde Paul-Eerik Rummo, 1999. *Siin ja edaspidi tõlkija märkused.*

ESIMENE KAART

NARR

*See, kes kõnnib kirevalt,
suletud silmadega
kuristiku äärel,
kõrgel maailma kohal.*

Stan Carlisle seisis sissepääsust võimalikult kaugel hõõglambi kiirte valguses ja jälgis tõlpat.

Tõlpa oli kõhn mees, seljas šokolaadipruuniks vööbatud pikk aluspesu. Ta kandis musta parukat, mis nägi välja nagu põrandapesuhari. Tema kõhnunud näole kantud pruun grimm oli triibuline ja kuumusega laiali läinud, suu ümbert maha kulunud.

Tõlpa nõjatus aediku seina najale, tema ümber lebasid maod, kes tundusid palava suveöö tõttu mornilt rahutud. Üks väike kuningmadu üritas aediku seinast üles roomata, kuid kukkus jälle tagasi.

Stanile meeldisid maod; ta tundis jälestust vaid selle isendi vastu, kes madude seltsis aedikus seisis. Väljas jõudis teadustaja kõne haripunkti. Stan pööras oma kena blondi pea sissepääsu poole.

„... kust ta tuli? Ainult Jumal teab. Ta leiti asustamata saarelt viiesaja miili kaugusel Florida rannikust. Mu sõbrad, selles osas näete üht universumi seletamatut müsteeriumi. Kas ta on mees või elajas? Näete teda tema loomulikus elukeskkonnas maailma kõige mürgisemate roomajate seas. Ta hellitab neid madusid nagu ema lapsi. Ta ei söö ega joo, vaid elab täielikult

atmosfääri jõul. Ja me saame teda veel kord toita! Selle etteaste eest tuleb tasuda väikest lisatasu, kuid isegi mitte dollarit, ega veerandit sellest – see maksab vaid tähtsusetu kümnesendise, kaks viiesendist, vaid kümnendik dollarist. Kiirustage, kiirustage, kiirustage!“

Stan nihkus telgi tahaotsa.

Tõlpa krabistas kotiriide all ja leidis midagi. Kostis korgi pealt tõmbamise hää, paar ägedat neelatust ja hingetõmme.

„Matsid“ tormasid sisse – noored õlgkübaratega mehed, mantlid käsivarrel, siin ja seal mõni nõöpsilmadega paks naine. Miks on sellistel naistel alati nõöpsilmad, mõtles Stan. Kiit-sakas naine koos kahvatu väikese tüdrukuga, kellele oli lubatud, et ta näeb kogu etendust. Purjutaja. See oli nagu kaleidoskoop – kujundus muutus kogu aeg, kuid osakesed jäid samaks.

„Kümme ühes“ etenduse omanik ja juht Clem Hoately tegi endale läbi rahvahulga teed. Ta haaras taskust veeplasku, võttis kurgu loputamiseks lonksu ja sülitas selle maha. Seejärel astus ta kõrgemale. Tema hää oli äkitselt madal ja jutukas ning see tundus publikut kainestavat.

„Rahvas, palun teil meeles pidada, et see etendus on vaid teaduse ja hariduse huvides. See olend, keda te siin näete ...“

Üks naine vaatas alla ja piilus esimest korda seda väikest kuningmadu, kes üritas jätkuvalt aedikust välja ronida. Ta hingas järsult ja kiledalt sisse.

„... seda olendit on uurinud Euroopa ja Ameerika juhtivad teadlased ja nad tunnistasid ta meheks. See tähendab: tal on kaks kätt, kaks jalga, pea ja keha nagu mehel. Kuid selle juukse-pahmaka all on metsalise aju. Vaadake, kuidas ta tunneb ennast džungli roomajate seas kodusemalt kui inimeste seltsis.“

Tõlpa tõstis musta mao üles, hoidis seda pea tagant kinni nii, et see ei saaks teda hammustada, ja kiigutas teda käte vahel nagu beebit, ise midagi pomisedes.

Teadustaja ootas, kuni rahvas rahunes.

„Võite imestada, kuidas ta suhtleb mürgimadudega ilma ise viga saamata. Mu sõbrad, nende mürk ei avalda talle mingit mõju. Aga kui ta peaks oma hambad mulle kätte lööma, ei päästaks mind siin Jumala rohelisel maal miski.“

Tõlpa urises ja pilgutab lambipirni valgusvoos totralt silmi. Stan märkas, et ühest tema suunurgast paistis kuldhamba sära.

„Kuid nüüd, daamid ja härrad, kui ütlesin, et see olend on rohkem elajas kui inimene, ei palu ma teil vaid minu sõnu uskuda. Stan,“ ta pöördus noormehe poole, kelle säravates sinistes silmades polnud ilmutuse jälgegi, „Stan, me toidame teda veel kord ainult selle publiku rõõmuks. Ulata mulle korb.“

Stanton Carlisle sirutas käe alla, haaras väikese kaetud korvi käepidemest ja tõstis selle rahvahulga kohale. Nad taganesid, trügisid ja tõuklesid. Teadustaja Clem Hoately naeris kerge tüdimusega. „Kõik on korras, rahvas; see pole midagi, mida te varem näinud pole. Ei, ma arvan, et te kõik teate, mis see on.“ Ta tõmbas korbist välja noore leghorni kana. Siis hoidis ta seda kõrgel, et kõik näeksid. Teise käega andis ta märku, et rahvas vaikselt jääks.

Kõik küünitasid allapoole vaatama.

Tõlpa kallutas end neljakäpukil ettepoole, suu ammuli. Järsku viskas teadustaja kana sulgede lehvides auku.

Tõlpa liikus musta puuvillast parukat raputades kana poole. Ta haaras selle järele, kuid kana sirutas ohtu tunnetades jändrikkud tiivad laiali ja põgenes. Tõlpa roomas kanale järele.

Esimest korda oli tõlpa värvitud näos näha elumärki. Tema verd täis valgunud silmad olid peaaegu suletud. Stan nägi, kuidas tema huuled vormisid helituid sõnu. Ta ütles: „Sa igavene tõbras.“

Noormees liikus vaikselt läbi pinevil alla vaatava rahva. Ta kõndis käed taskus jäigalt väljapääsu poole.

August kostis paanilist kaagutamist, rahvas hoidis hinge kinni. Joodik peksis oma räpast õlgkübarat käsipuu vastu. „Poiss, võta see kuradi kanaraisk kinni! Võta ta kinni!“

Siis hakkas naine karjuma ja maruliselt üles-alla hüppama; rahvas oigas omas keeles, nad surusid kehasid tihedamalt augu piirdeseinade vastu ja sirutasid end üle nende. Äkitselt kaagutamine lõppes ning hambad raksatasid kokku. Oli kuulda, et keegi näeb kõvasti vaeva.

Stan surus käed sügavamale taskusse. Ta liikus läbi riidest telgiava tagasi „Kümme ühes“ etenduse peareenile, astus risti üle selle värava suunas ja seisatas poolel teel. Kui ta käed taskust välja tõmbas, läikis ühes peos 50-sendine. Ta sirutas teise käe selle poole ja sent kadus. Sisemise põlguse ja võiduka naeratuse saatel katsus ta oma valgete flanellpükste äärt ja ilmutas mündi uuesti.

Suveööl vilkusid vaateratta tuled lõbusalt nagu ehiskivid, leierkastimuusika kõlas, nagu tuleks see vanadest aurutoredest.

„Jessake, küll on ikka palav, kas pole, poiss?“

Teadustaja Clem Hoately seisis Stani kõrval ja pühkis taskurätiga higi. „Kuule, Stan, mine jookse too mulle joogiputkast pudel sidrunilimonaadi. Siin on kümnesendine, osta endale ka üks.“

Kui Stan külmade pudelitega tagasi tuli, noogutas Hoately talle tänulikult. „Issake, mu kurk on hellem kui kärbserünnaku alla jäänud lehma tagumik.“

Stan jõi aeglaselt limonaadi. „Härä Hoately?“

„Jah, mida?“

„Kuidas sa tõlpsid leiad? Või on see ainus? Ma mõtlen, kas see tüüp sündiski sellisena, et tahab kanadel päid otsast hammustada?“

Clem sulges aeglaselt ühe silma. „Poiss, ma ütlen sulle midagi. Sinu asi pole karnevalil küsimusi esitada. Siis ei saa sa valesid vastuseid.“

„Olgu. Aga kas leidsite selle mehe lihtsalt kuskil kuuri taga seda tege ... tegemas ja ehitasite siis selle põhjal etenduse üles?“

Clem lükkas mütsi kuklasse. „Poiss, sa meeldid mulle. Sa meeldid mulle väga. Ja just sellepärast on mul sulle üks preemia. Ma ei löö sulle jalaga tagumikku, saad aru? See ongi preemia.“

Stan irvitas, ta jahe säravsinine pilk ei lahkunud vanema mehe näolt. Järsku tasandas Hoately häält.

„Ainult sellepärast, et ma olen su sõber, ei hakka ma sulle jama ajama. Tahad teada, kust tõlpad tulevad. Kuula hoolega – neid ei leita. Neid *tehakse*.“

Ta lasi poisil selle üle järele mõelda, kuid Stanton Carlisle ei liigutanud lihastki. „Olgu. Aga kuidas?“

Hoately haaras noormehel särgist ja tõmbas teda lähemale. „Kuula, poiss. Kas ma pean sulle neetud plaani paberi peale joonistama või? Korjad mehe üles ja ta pole tõlpa – ta on joodik. Loll, kes joob pudeli päevas. Nii et ütled talle: „Mul on sulle väike tööots. See on ajutine töö. Peame leidma uue tõlpa. Aga kuni me ta leiame, paned sina tõlpakostüümi selga ja teeskled.“ Sa ütled talle: „Sa ei pea midagi tegema. Sul on habemenuga käes ja kui kana kätte võtad, annad talle noaga ja siis mängid nagu jooksid kana verd. Sama rottidega. Keegi ei saa midagi aru.““

Hoately lasi rahvahulka mõõtes pilgul üles-alla käia. Ta pöördus tagasi Stani poole. „Noh, ta teeb seda umbes nädala ja sina hoolitsed selle eest, et saaks iga kord pudeli kätte ja tal oleks koht, kus see pärast välja magada. Talle meeldib see. See on tema jaoks nagu taevas. Nii et nädala pärast ütled talle: „Hästi, pean endale nüüd tõelise tõlpa otsima. Sinuga on kõik.“ Ta ehmuks selle peale, sest miski ei hirmuta tõelist joodikut rohkem kui kuivale jäämine ja sellele järgnevate õuduste talumine. Ta ütleb: „Mis viga? Kas ma ei esine hästi?“ Nii et ütled talle: „Sul läheb hästi. Aga võltsi tõlpaga rahvast ligi ei meelita.“

Anna kostüüm tagasi. Sinuga on kõik.“ Siis kõnnid minema. Ta tuleb sulle järele ja palub uut võimalust. Sa ütled: „Olgu. Aga pärast tänast oled läinud.“ Kuid annad talle siiski pudeli.

Sel õhtul pead oma vägeva kõne. Kogu selle aja, mil sa räägid, mõtleb ta kainenemisele ja sellega kaasnevatele värinatele. Rääkimise ajal annad talle aega selle üle järele mõelda. Seejärel viskad talle kana. Ta hakkab tõlpaks.“

Rahvas tuli tõlpa etenduselt välja ilmetult, tuimalt ja vaikselt, välja arvatud need, kes olid purjus. Stan jälgis neid kummalise ja kauge naeratusena. See oli põgenemistee avastanud vangi naeratus.

TEINE KAART

MAAG

*See, kes hoiab tulesaua taeva poole
ja osutab teise käega maa poole.*

„Rahvas, astuge siia poole, tahan teie tähelepanu juhtida tõmbenumbrile, mida näete esimesel laval. Daamid ja härrad, peagi olete tunnistajaks ühele kõige suurejoonelisemale jõudemonstratsioonile, mida maailmas nähtud. Mõned teie hulgast on ka päris tursked härrased, kuid selle mehe kõrval, keda kohe näete, paistab tavaline sepp või atleet nagu lapsuke. Aafrika gorilla jõud Kreeka jumala kehas. Daamid ja härrad – Herakles, maailma kõige täiuslikum mees.“

Bruno Hertz: Kui ta heidaks mulle vaid ühe pilgu sellal, kui seisan ilma rüüta, võiksin samal hetkel surnult maha langeda. *Um Gotteswillen**, oleksin valmis oma südame välja löikama ja kandikul temale ulatama. Kas ta ei märka seda kunagi? Ma ei suuda koguda küllalt julgust, et *kinema's* ta kätt hoida. Miks peab mees alati mõne naise vastu niimoodi tundma? Ma ei saa isegi Zeenale öelda, kui hull ma tema järele olen, sest siis prooviks ta meid kokku viia ja siis tunneksin ennast nagu *dumm-kopf,*** sest ma ei tea, kuidas seda talle öelda. Molly – kaunis

* Jumala eest (saksa k).

** Lollpea (saksa k).

*Amerikanische** nimi. Ta ei hakka mind kunagi armastama. Ma tunnen seda oma südames. Aga ma võiksin etenduses tükki-deks rebida kõik hundid, kes sellele tüdrukule haiget teevad. Kui mõni neist üritaks, äkki siis Molly märkaks mind. Võib-olla siis aimaks ta, mida ma tema vastu tunnen, ja poetaks mulle ühe sõna, mis jääb mu mällu igaveseks. Mida saan Viinis tagasi olles meenutada.

„ ... siia poole, rahvas. Astuksite ehk pisut lähemale? See esitus pole küll kaugeltki kõige suurem, mida te kunagi näinud olete – või kuidas teie arvate, major? Daamid ja härrad, esitlen teie harimiseks ja lõbustamiseks major Moskiitot, kes on teadaolevalt maailma kõige väiksem inimene. Kaks-kümmend tolli, kaks-kümmend naela ja kaks-kümmend aastat – ja tal on oma vanuse kohta palju suuri ideid. Kui keegi teist, neidised, soovib temaga pärast etendust kohtuda, tulge minu jutule ja teen teid tuttavaks. Major lõbustab teid nüüd väikese erinumbriga, lauldes ja steppides vana laulu „Sweet Rosie O’Grady“ järgi. Laske käia, major.“

Kenneth Horsefeld: Kui ma panen praegu tiku põlema ja hoian seda selle suure ahvi nina all, ei tea, kas ma siis näen, kuidas ta ninakarvad tuld võtavad. Jessas, milline ahv! Ma tahaks, et ta oleks mul siin praegu kinniseotult, suu laiali lahti, ja mina siis istuks, suitsetaks sigarit ja laseks kõik ta hambad ükshaaval välja. Ahvid. Nad on kõik ahvid. Eriti need suured täiskuunägu-dega naised. Ma tahaks neile haamri sisse suruda ja vahtida, kuidas nad plahvatavad nagu kõrvitsad. Endil suured, rasvased punased suud pärani nagu tunnelid. Rasv ja saast, muud nad ei ole.

* Ameerika (saksa k).